

U Srbiji je tokom krize pogoršana situacija sa poštovanjem socijalnih i ekonomskih prava. To se može videti već iz osnovnih podataka o stopi nezaposlenosti, prosečnoj plati i potrošačkoj korpi. Iz tih podataka jasno je da svaka četvrta osoba ne može da pronađe posao i da većina stanovnika tek s teškoćama izmiruje osnovne potrebe, poput stanovanja i hrane. U još težem položaju su mladi radnici, nekvalifikovani, neobrazovani, radnici bez iskustva, stariji od 40 godina, kao i određene "osetljive" društvene grupe. Međutim, jasna slika ove oblasti se za sada ne može steći. Naime, podaci o socijalnoj isključenosti, koji pružaju sliku o situaciji velikog broja stanovnika koji spadaju u takozvane "osetljive grupe", poput žena, Roma, nezaposlenih i osoba sa invaliditetom, u Srbiji se ne prikupljaju sistematično. Takođe, nema podataka o beskućništvu, iako je stanovanje jedno od osnovnih prava.

■ REZIME

Srbija je potpisnica brojnih konvencija iz oblasti ekonomskih i socijalnih prava i jedna od zemalja koje su prilikom ratifikovanja osnovnog akta Saveta Evrope u ovoj oblasti - Evropske socijalne povelje - prihvatile najviše obaveza - 88 od 98 paragrafa. Prema oceni Beogradskog centra za ljudska prava, najveći problem je što Srbija nije prihvatila mogućnost podnošenja kolektivnih žalbi u konkretnim slučajevima kršenja ekonomskih i socijalnih prava.

Kada je reč o pravnom sistemu Srbije, Ustavom su garantovana ekonomska i socijalna prava, ali su detaljno utvrđena zakonskim i podzakonskim aktima.

U oblasti rada i zapošljavanja od 2000. godine doneti su mnogi zakoni kojima su uređeni odnosi poslodavca i zaposlenih, zapošljavanje osoba sa invaliditetom, osiguranje od nezaposlenosti, a pokrenut je i socijalni dijalog. Najznačajniji propisi su Zakon o radu iz 2005, izmenjen 2009, Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti iz 2009, kao i Opšti kolektivni ugovor.

Iako stručnjaci i javnost imaju zamerke na deo tih propisa, poput odredbi koje omogućavaju da se delu osoba sa invaliditetom praktično oduzme radna sposobnost, stiče se utisak da glavni problem leži u primeni tih zakona i u lošoj ekonomskoj situaciji.

Nezaposlenost pogađa skoro svakog četvrtog ko traži posao, socijalni dijalog, kao okvir za uređivanje uslova rada, nije funkcionalan, a sindikati po mišljenju većine građana ne obavljaju svoju funkciju zaštite prava radnika, pogotovo u privatnom sektoru.

Ne postoji zvanična procena broja ljudi koji rade u sivoj ekonomiji, bez ugovora i ikakvih socijalnih prava, kao ni broja onih kojima se ugovori na određeno produžavaju unedogled, uz kratke pauze kako bi sve bilo "po zakonu". Istraživanja Centra za demokratiju pokazuju da između 300.000 i milion osoba radi u sivoj ekonomiji.

Neke zakonske odredbe, koje je inicijalno trebalo da povećaju prava radnika, zapravo im stvaraju probleme. Primer je odredba po kojoj poslodavac plaća otpremnine radniku za ceo radni staž, a ne za onaj deo proveden kod njega. Prema priznanju dela samih poslodavaca, oni zbog toga zaziru od zapošljavanja starijih radnika jer bi u slučaju otpuštanja otpremnine ugrozile preduzeća. U trenutku kada je stopa nezaposlenosti izuzetno visoka, postavlja se pitanje da li starijim radnicima takva odredba više koristi ili šteti.

Prava radnika u Srbiji narušena su i nakon privatizacija, kada je deo preduzeća nestao, ostavivši radnike bez posla, ali i bez otpremnina koje bi im pripadale.

Još jedan gorući problem su zdravstvo i zdravstveno osiguranje, budući da su narušena i prava radnika čiji poslodavci ne plaćaju doprinose, zbog čega su oni faktički kažnjeni time što ne mogu da koriste zdravstveno osiguranje. Pored toga, rasprostranjena korupcija u zdravstvu takođe podriva sistem.

Jedno od prava iz Evropske socijalne povelje, kojoj je Srbija pristupila 2009. godine, jeste i zaštita od isključenosti iz društva.

Kako je pokazao Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Srbiji, stopa rizika od siromaštva u Srbiji je viša nego u EU. Takođe, [određene grupe su izloženiye riziku od nezaposlenosti](#) - Romi i stariji, a muškarci su generalno gledano u povoljnijem položaju od žena.

Problem sa Romima je i to što je sam kvalitet zaposlenosti nizak, budući da dominira takozvana "neformalna zaposlenost", odnosno rad u sivoj ekonomiji, a siromaštvo u toj etničkoj zajednici stvara začarani krug, jer je i stopa školovanja niža nego u opštoj populaciji.

Manjem pristupu obrazovnom sistemu i tržištu rada izložene su i osobe sa hendikepom i smetnjama u razvoju. Inkluzivno obrazovanje, koje predviđa uključivanje osoba sa hendikepom u redovno obrazovanje, kao i zakonska obaveza za preduzeća da zapošljavaju osobe sa hendikepom, u Srbiji su uvedene tek nedavno. Za prave rezultate tih mera će, međutim, biti potrebno vreme. Glavne prepreke su nedovoljna obučenost nastavnog kadra, kao i neznanje i otpor javnosti. Kada je reč o zapošljavanju osoba sa hendikepom, deo preduzeća i dalje smatra da im je lakše da plate kazne nego da zaposle osobe sa hendikepom.

■ PREGLED

Zadovoljavanje osnovnih potreba

Prema Međunarodnoj povelji o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koju je Srbija prihvatila, svakoj osobi je potrebno omogućiti odgovarajući životni standard, koji podrazumeva hranu, odeću, smeštaj i stalno poboljšanje uslova života. Prosečno domaćinstvo u Srbiji nema novca za standardnu potrošačku korpu, već samo za minimalnu, pokazuju zvanične statistike.

Za prosečnu potrošačku korpu u Srbiji u martu 2012. godine bilo je potrebno 57.014 dinara, a za minimalnu 30.377 dinara, dok je u isto vreme, prema Anketi o potrošnji domaćinstava, prosečno domaćinstvo imalo na raspolaganju 52.050 dinara. Do maja 2012. cena potrošačke korpe je porasla na 60.699 i 35.598, dok je malo verovatno da je u raspoloživim sredstvima zabeležen sličan rast. Naime, prosečna plata u Srbiji čak je opala sa martovskih 40.562 na 40.442 u maju 2012, dok u pogledu zaposlenosti nije bilo značajnijih kretanja.

Prosečna potrošačka korpa, međutim, ne bi trebalo da predstavlja luksuz. Njome je za tročlano domaćinstvo predviđeno 1.314 dinara za voće i voćne proizvode, odnosno 12 kilograma i 200 grama voća mesečno, što znači 135 grama dnevno po osobi. Takođe, predviđeno je oko 160 grama mesa po osobi, uključujući i mesne prerađevine poput suhomesnatih proizvoda i pašteta, u ukupnom iznosu od 6.360 dinara, kao i po 400 grama povrća od čega mal više od 130 grama krompira, po mesečnoj ceni od ukupno 3.202 dinara. Budući da se preporučuje redovan dnevni unos svežeg voća i povrća, a da 135 grama ima u jednoj jabuci manje veličine, jasno je da količine predviđene standardnom potrošačkom korpom ne bi trebalo smanjivati.

Takođe, za odeću i obuću predviđeno je 3.185 dinara, a za stanovanje, vodu, struju, gas i druga goriva 11.128 dinara. Predviđena je potrošnja za alkoholna pića i duvan 3.323 dinara, za odeću i obuću 3.185, za komunikacije 1.534 dinara, a za rekreaciju i kulturu 2.350 dinara mesečno, što je iznos dovoljan za oko šest bioskopskih karata, eventualno jedan odlazak porodice u neko od beogradskih pozorišta ili 10-ak karata za bazen.

Jasno je, međutim, da mnoge kategorije stanovništva sebi ne mogu da priušte potrošačku korpu.

Ukoliko bi u tročlanjoj porodici dve osobe bile zaposlene i zarađivale minimalnu zaradu, koja u Srbiji u 2012. iznosi 20.240 dinara, ne bi imali novca za standardnu korpu, a sa jednom takvom platom ne bi se mogla priuštiti ni minimalna korpa. Minimalna zarada u Srbiji se utvrđuje u socijalnom dijalogu u kojem učestvuju vlada, sindikati i udruženja poslodavaca. Ni ta plata, međutim, koja teško da može da zadovolji osnovne potrebe, nije garantovana svima, budući da veliki deo preduzeća ne primenjuje kolektivne ugovore.

Najugroženije su svakako porodice bez ikakvih primanja, pogotovo s obzirom na to da je pomoć koju u Srbiji dobijaju niska, pa je čak i Svetska banka još u izveštaju o potrebnim uštedama u javnom sektoru 2008. godine preporučila njegovo povećanje. To je i učinjeno Zakonom o socijalnoj zaštiti koji je stupio na snagu 2011. godine i omogućio povećanje i broja korisnika pomoći i iznosa pomoći. Međutim, iako povećana, pomoć je daleko manja od iznosa potrebnog za zadovoljavanje osnovnih potreba.

Tako se sada za nosioca prava na pomoć dobija 6.774 dinara, za svaku narednu odraslu osobu 3.387 dinara, a za dete do 18 godina 2.032 dinara. To znači da tročlana porodica može da dobije od 10.838 dinara do 13.584 dinara, čime ne može da pokrije ni polovinu osnovne potrošačke korpe za tročlano domaćinstvo od 30.580 dinara.

Ovom korpom je potrošnja zaista svedena na minimum, pa je za povrće predviđeno izdvajanje od 1.906 dinara mesečno, odnosno 23,4 kilograma povrća ili 265 grama dnevno po osobi, od čega 80-ak grama odlazi na krompir, dok je za voće još manje - 666 dinara, odnosno 88 grama dnevno po osobi. Ostala izdvajanja predviđena ovom, za najsiromašnije nedostupnom, korpom su takođe minimalna. Za stanovanje, vodu, struju, gas i druga goriva predviđeno je 5.709 dinara, a za rekreaciju i kulturu 905 dinara mesečno.

Broj ljudi koji žive od ovih za život nedovoljnih prihoda nije mali - prema podacima Ministarstva za rad i socijalnu politiku s početka 2012. godine pomoć je primalo 90.385 porodica, odnosno 225.586 osoba, što je iznad 3% ukupnog stanovništva.

Statistika pokazuje i da u ovom trenutku svaka deseta osoba u Srbiji dobija neku vrstu socijalne pomoći od države, pa oko 701.437 osoba u Srbiji dobija dečji dodatak, dodatak za tuđu negu i pomoć i novčanu socijalnu pomoć.

Pravo na rad: svaki četvrti nezaposlen

Prema dostupnim podacima, od oktobra 2008. do istog meseca 2011. broj zaposlenih smanjen je za pola miliona, sa 2,64 na 2,14 miliona zaposlenih starosne dobi između 15 i 64 godine. Problem je i u povećanju nezaposlenosti, sa 14,7% u oktobru 2008. na 24,4% tri godine kasnije, uz nastavak rasta u 2012, ali i u smanjenju stope aktivnosti sa 51% u 2007. na 46,9% u 2010. i 46,4% prošle godine.

U isto vreme opada stopa zaposlenosti na 35,8% u 2011, sa 37,9% 2010, i 41,8% 2007. godine.

Iako pravo na rad jeste jedno od najznačajnijih prava, od država potpisnica međunarodnih ugovora i konvencija ne traži se da svima obezbede posao, što nije ni moguće. Međutim, traže se mere podsticaja da se svima obezbedi posao. S obzirom na brojne zamerke koje poslodavci upućuju na račun poslovnog okruženja u Srbiji, čini se da bi se moglo učiniti više za podsticanje otvaranje novih radnih mesta.

Žene češće ne rade

Ovaj teret nije ravnomerno raspodeljen. Žene su, tako u znatno nepovoljnijem položaju od muškaraca, budući da više njih ne radi zbog nemogućnosti da nađu posao, ali i zbog toga što ga iz raznih razloga ne traži. To sa sobom nosi i lošiji materijalni položaj. Žene nešto teže pronalaze posao, budući da je prema Anketi o radnoj snazi iz 2011. stopa nezaposlenosti kod muškaraca bila 22,4%, a kod žena 23,7%.

Međutim, razlika je još veća u stopi aktivnosti, koja je kod muškaraca bila 55,6%, a kod žena samo 38%.

Iako je penzija najčešći razlog nezaposlenosti kod oba pola, on je ipak češći kod muškaraca (46,8%) nego kod žena (40,1%). Žene češće ne traže posao zbog brige o deci ili odraslima kojima je potrebna pomoć. Taj odgovor je dalo 4,3% žena koje ne traže posao i 0,3% muškaraca. Druge lične i porodične razloge navodi 13,1% žena i 4,3% muškaraca među onima koji ne traže posao. Razlike u stopama aktivnosti i zaposlenosti među polovima još su veće u određenim starosnim grupama, na primer u uzrastu između 60 i 64 godine.

Žene su, takođe, češće izložene dugoročnoj nezaposlenosti.

Obrazovanje - ključ za posao

U Srbiji je procenat visokoobrazovanih dosta nizak - 9% stanovništva ima diplomu fakulteta ili visoke škole, a 5,6% više škole, pokazala je Anketa o radnoj snazi iz 2011. godine. Srednju školu završilo je 48,7% građana, osnovnu 22,5%, nepotpunu osnovnu školu ima 11,3%, a bez ikakve škole je 3% građana.

Pored toga, u Izveštaju o socijalnom uključivanju navodi se da Srbija u pogledu pokazatelja u obrazovanju zaostaje za EU. Pored visoke stope odraslih koji su završili samo osnovno obrazovanje, kao osnovni problemi navode se nizak kvalitet obrazovanja, nedostatak funkcionalnog znanja i mali procenat ljudi koji su uključeni u neki vid obrazovanja i obuke.

Dodatni problem je loša obrazovna struktura određenih društvenih grupa. Tako su, na primer, žene u nepovoljnijem položaju od muškaraca.

Visokobrazovano je 10,2% žena i 8,8% muškaraca, srednju školu ima 51,9% žena i 60,7% muškaraca, dok među niskoobrazovanim preovladavaju žene - 25,6% sa osnovnom školom naspram 21,7% muškaraca, nepotpunu 5,4% naspram 3% muškaraca, i 1,1% bez škole, naspram 0,8% muškaraca. Višu školu ima 5,9% žena i 5% muškaraca.

Razlike u obrazovanju postoje i između različitih regiona, pa je u Beogradu najviši procenat fakultetski obrazovanih - 17%, u Vojvodini 8,2%, Šumadiji i Zapadnoj Srbiji 6,9%, a Južnoj i Istočnoj Srbiji 7%, dok je procenat osoba sa osnovnim obrazovanjem najniži u Beogradu - 15,4%, a najviši u Južnoj i Istočnoj Srbiji - 27,6%.

Romi: visoka nezaposlenost, nisko obrazovanje

Verovatno najslabija karika na tržištu rada u Srbiji su **Romi**. Podaci o nezaposlenosti određenih društvenih grupa nisu javno dostupni, pa ni o Romima. Međutim, prema Prvom nacionalnom izveštaju o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva, stopa nezaposlenosti je visoka. Još veći problem su, međutim, niska stopa zaposlenosti i loš kvalitet zaposlenosti Roma, budući da dominira takozvana neformalna zaposlenost, koja ne podrazumeva regulisani radni odnos uz svo osiguranje koje pruža.

To je posledica nedostatka adekvatnog obrazovanja Roma. Prema proceni Svetske banke iz 2010. godine, Srbija zbog male uključenosti Roma na tržište rada godišnje gubi oko 231 milion evra u produktivnosti i 58 miliona u fiskalnim doprinosima.

Veliki izazov u smislu ostvarenja socio-ekonomskih prava predstavljaju "pravno nevidljivi", odnosno oni koji nemaju lična dokumenta. Bez njih, oni ne mogu da ostvare nikakva prava, pa ni pravo na obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo ili bilo kakvu socijalnu pomoć.

Osobe sa invaliditetom na granici siromaštva

Podaci o obrazovanju i nezaposlenosti ne postoje ni za druge ugrožene grupe, poput osoba sa invaliditetom. Slika je data u izveštaju o zapošljavanju osoba sa invaliditetom za 2011, koji je urađen u okviru projekta Centra za orijentaciju društva i Beogradskog centra za ljudska prava uz finansijsku podršku EU.

Prema tom izveštaju, procena Svetske banke je da u Srbiji živi 700.000 osoba sa invaliditetom, od čega oko 80% nije zaposleno, a samo 1% ima fakultetsku diplomu. Više od 70% živi na granici siromaštva, a 13% se izdržava od svog rada.

Pored fizičkih prepreka sa kojima se osobe sa invaliditetom mogu suočiti prilikom traženja posla, problem predstavlja i **negativan stav potencijalnih poslodavaca**.

Da bi se slika poboljšala, 2009. je donet Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Jedna od ključnih mera je obaveza poslodavaca da zapošljavaju osobe sa invaliditetom, i to svaka firma od 20 do 49 zaposlenih po jednog, i još po jednog na svakih 50 zaposlenih. Otvorena je i mogućnost da se umesto toga finansira neko preduzeće za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom ili učestvuje u finansiranju njihovih zarada preko budžetskog fonda za te svrhe.

U izveštaju Beogradskog centra za ljudska prava se, međutim, ukazuje na brojne nedostatke tog zakona. Kao posebno značajna ističe se procena radne sposobnosti, u kojoj se neka osoba može okarakterisati kao radno nesposobna, što joj oduzima pravo da pokuša da pronade posao.

Ukazano je i na problem radnih centara, koji su predviđeni za određene kategorije osoba sa invaliditetom. U Beogradskom centru za ljudska prava smatraju da su ti centri problematični

zato što nisu vid zapošljavanja, već socijalne pomoći, pa ukoliko se delu osoba sa invaliditetom pruži samo ta mogućnost, to predstavlja diskriminaciju.

Sindikati neefikasni, rad na crno čest

Pravo sindikalnog udruživanja u Srbiji je garantovano Ustavom, a prvi socijalno-ekonomski savet osnovan je 2001. godine. Međutim, istraživanje Stanje socijalnog dijaloga u Srbiji pokazalo je da samo 15% građana ima poverenje u rad sindikata, dok tri puta više njih nema poverenje. U sindikate se najčešće učlanjuju nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, kao i srednjeobrazovani službenici i tehničari.

Problem predstavlja i veliki broj radnika koji rade i sivoj ekonomiji. Prema oceni Beogradskog centra za ljudska prava, glavni razlozi iz kojih se posao traži u sivoj privredi, gde radnici nemaju nikakvu zaštitu, jesu visoka nezaposlenost, kao i neefikasna zaštita prava iz radnog odnosa.

Istraživanje Centra za demokratiju pokazalo je da u Srbiji u sivoj privredi ima između 300.000 i milion radnika, a među sektorima u kojima se najčešće zapošljavaju su industrija, građevina, hotelijerstvo. Najpodložniji zapošljavanju u "neformalnoj ekonomiji" su mladi i nekvalifikovani radnici, kao i neobrazovani i stariji od 40 godina.

Zdravstvo: neodgovorni poslodavci i korupcija

U Srbiji je zdravstvena zaštita garantovana zakonima. Međutim, prema podacima medija koji se pozivaju na Republički fond za zdravstveno osiguranje, oko milion građana Srbije nema overenu zdravstvenu knjižicu, delom zbog toga što nisu izabrali lekara, a delom zato što im poslodavci one uplaćuju doprinose. To znači da svaki sedmi osiguranik ne može da koristi zdravstveno osiguranje.

Jedan od problema je propis po kojem zaposleni u firmama koje ne plaćaju doprinose ne mogu da overe knjižice i koriste zdravstvene usluge, kao ni članovi njihovih porodica koji su na njih osigurani. Oni su time praktično kažnjeni za ponašanje poslodavaca, na koje teško mogu da utiču da izmire svoje obaveze. Tako im je, iako rade, oduzeto jedno od osnovnih socijalnih prava.

Uz podršku zaštitnika građana, deci i trudnicama je ipak omogućeno da se leče iako njihovi poslodavci ili poslodavci osoba preko kojih su osigurani nisu uplatili doprinose.

Korupcija takođe podriva ostvarenje prava na zdravstveno osiguranje.

Procene o novcu koji odlazi na mito u zdravstvu ne postoje. Međutim, izvesno je da se krši pravo na zdravstveno osiguranje budući da se dešava da su pacijenti primorani da "u koverti" izdvajaju novac za zdravstvene usluge koje su im zakonom garantovane i za koje već plaćaju putem doprinosa i participacije. U Srbiji je tek prošle godine prvi put lekaru oduzeta licenca zbog primanja mita za neurohiruršku intervenciju. Uprkos utisku da je korupcija u zdravstvu široko rasprostranjena, što pokazuju i ankete, presude se mogu nabrojati na prste.

Bez podataka o stanovanju

Pravo na stanovanje spada u osnovna prava, predviđena između ostalog Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. U Srbiji, međutim, ne postoji procena broja ljudi kojima je to pravo uskraćeno jer ili žive u stanovima u kojima uslovi nisu odgovarajući ili nemaju krov nad glavom. Jedan od razloga za nedostatak statistike je da u Srbiji nisu tvrdjeni minimalni standardi stanovanja. Tako se u Zakonu o stanovanju stan definiše kao jedna ili više prostorija "namenjenih i podobnih za stanovanje", dok u statistici nije precizirano da stan mora imati takozvane pomoćne prostorije, u koje spadaju i kuhinja i kupatilo.

Pored toga, ne postoje zvanični podaci, a ni procena, o broju beskućnika u Srbiji. To pitanje trebalo je da se razjasni ovogodišnjim popisom, ali su ipak obuhvaćeni samo beskućnici u prihvatilištima, a ne i na drugim mestima okupljanja.

Prema podacima Izveštaja o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva tima za socijalno uključivanje, smeštajni kapaciteti za beskućnike nisu dovoljni. Prihvatilišta za odrasle imaju 104 mesta u Beogradu, 35 u Novom Sadu i 6 u Nišu i kroz njih prođe oko 520 osoba godišnje, dok prihvatilišta za decu postoje samo u Beogradu i Novom Sadu, a prihvatne stanice u 14 opština.

Takođe, nisu razvijene mere kojima bi se omogućilo da se beskućnici uključe u društvo.

VAŽNI DATUMI

2005: Zakon o radu, izmenjen 2005. i 2009. godine

2009: Srbija je ratifikovala revidiranu Evropsku socijalnu povelju u okviru Saveta Evrope

Maj 2009: Usvojeni Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

2009: Usvojen Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim je regulisano inkluzivno obrazovanje i olakšan upis dece iz socijalnoosetljivih grupa

2011: Objavljen Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji